

KÖNYVISMERTETÉS.

Voinovich Géza: *Arany János életrajza. 1817—1849.* Budapest, a M. Tud. Akadémia kiadása (Könyvkiadó vállalat. Uj folyam). 1929. 253 l.

Voinovich Géza, aki ezelőtt harminc évvel e folyóiratban kezdte meg irodalomtörténetírói pályáját *Idősb gróf Teleki László irodalmi munkássága* c. tanulmányával, azóta legjelesebb esztétikusaink és irodalomtörténetíróink sorába emelkedett értekezéseivel, monografiáival, bírálataival, írói arcképeivel, Eötvös-, Shakespeare-, Petőfi-, Arany-publikációival s hatalmas Madách-életrajzával.

Újabban visszatért régi szerelméhez, a költészethez s értékes drámákkal és novellákkal lepett meg bennünket. Mi irodalomtörténetírók, bár gyönyörűséggel figyeltük ezt a munkásságot, kissé féltékenyek is voltunk a költészett csábító muzsájára. Most örömmel és megnyugvással látjuk, hogy V. G. nem mondott örökre búcsút a mi tudományunknak. Íme előttünk fekszik régen várt Arany-életrajzának első kötete!

Tudjuk, hogy az Akadémia a béke holdog éveiben őt bírta meg Arany összes műveinek nagy centenáris kiadásával, melybe életrajzot is írt volna. Mindenki megnyugvással fogadta ezt a megbízást, hiszen V. G. nemcsak érdemes volt rá, hanem családi körülményei is szinte praedestinálták erre. Sajnos, a nagy háború tönkretette ezt a gyönyörű tervet, s még máig sincs tudományos Arany-kiadásunk. Reméljük, hogy az Akadémia anyagi helyzete néhány év alatt annyira megjavul, hogy a költő halálának ötvenedik évfordulóján, 1932-ben legalább megindulhat ez a kiadás, melyet hamarosan Vörösmarty munkáinak új s Petőfiéinek revideált kritikai kiadása is követni fog.

Egyelőre örüljünk, hogy Arany Jánosnak a tudomány mai színvonalán álló életrajza megindulhatott.

Aranyról nagyobb összefoglaló monografia eddig csak három jelent meg. Riedl Frigyes *Arany Jánosa* (1887., 1920.), melyben a szerző «rendkívüli szellem természetrajzát» kísérte meg Taine módszere alapján, genialis remekmű, de nem tudományos életrajz. Gyöngyösy László *A. J. élete és munkái* (1901) c. könyvének életrajzi része széleskörű kutatáson alapult s így forrásmunka-számba megy, de adatai nehezen ellenőrizhetők, méltatásai pedig gyengék. A harmadik ez ismertetés írójának *Arany János* c. könyve (a Kisfaludy-Társaság *Költők és Írók* c. vállalatában, 1909), mely az addigi kutatások adatain, valamint a maga önálló Arany-kutatásain (*A. humora*, *A. Toldi szerelmének forrásai*, *A. a compositióról*, *A. J. tudományos munkássága*) épült s a megbízhatóságot a nagy közönségnek is kellemes formával akarta egyesíteni. Sajnos, a vállalat nem engedte meg az apparatus közlését, s így ez sem tekinthető szorosan vett tudományos életrajznak.

Most végre V. műve tökéletesen pótolja ezt a rég érzett hiányt. Fő célja volt — mint maga mondja előszavában — hogy «minél több biztos adatot igyekezzék megrögzíteni, — még a gyorsabb, érdekesebb előadás rovására is, — csak hogy a jövőben biztos alapot adjon a részlet-

kutatásnak s feltevések és tévedések elkerülésére». Ezért mellőzte a szélesebb korrajzot s bocsátkozott sokszor apró részletekbe.

A korrajzot valóban keveselhetjük ilyen nagy monográfiában, pedig ugyancsak ért hozzá a szerző, hogyan lehet tömören, néhány vonással tisztá korképet adni. Milyen sikerült pl. rövid, színes, korrajzi leírása Szalontának és Debrecennek, vagy a negyvenes évek szellemi életének (63—4) s korteszmozgalmainak (77)!

A szellemtörténet ifjabb hívei, kik szeretnek néha a legkisebb jelenségnek is széles világirodalmi és világ-kulturhistóriai alapot vetni, bizonyára kifogásolni fogják, hogy a szerző nem teszi ezt meg Arannyal. Mi ezt nem kifogásoljuk, hanem megelégszünk a magasröptű és nem egyszer légüres térben mozgó általánosítások helyett V. tárgyyszerű és finom megállapításaival, melyek minden fontoskodás nélkül mutatnak rá Aranyra a korral s irodalmával való kapcsolataira.

Az aprólékosságot, melyre szintén rámutat előszavában, menti a nagy kritikai kiadás hiánya. Ennek jegyzeteiben sok olyant elintézhetett volna, amit most itt kellett megvitatnia vagy följegyeznie. Szívesen megbocsátjuk neki, hogy helyenkint (hangsúlyozzuk, hogy csak *helyenkint*) a tetszetősebb kerekdedséget s a művészebb előadást feláldozta az adatbeli teljesség kedvéért. A szerző ismeri az egész Arany-irodalmat, figyelmét a legkisebb adat sem kerüli el. Mindent beledolgoz művébe s mindennek urát adja szövegközti utalásaiban és jegyzeteiben, melyekből láthatjuk nagy apparátusát. Ez az első, tudományosan pontos és kritikailag megrostált összefoglalása a száz és száz helyen található adatoknak és megállapításoknak. Bátran mondhatjuk, hogy életrajzában minden megvan, amit Aranyról tudnunk kell.

Nem szükséges külön kiemelnünk, hogy munkája gazdag tárháza az egészen új s eddig nem ismert adatoknak is. Igen sokszor hivatkozik kiadatlan levelekre s Aranyra könyveibe vagy máshová írt jegyzeteire és aláhúzásaira. Mennyire fontosak és jellemzők pl. Erdélyi János népköltési gyűjteményébe írt bejegyzései, vagy Erdélyi tanulmányának aláhúzott sorai (164—5), vagy aláhúzásai Mednyánszky könyvében, mely a *Murány ostroma* főforrása volt (178—9)! Schlegel könyvében (*Ueber dramatische Kunst und Literatur*) pl. aláhúzza többek között Shakespeare jellemzésének azokat a sorait, melyek a jellemek fejlődéséről s a lelki betegek valóságos rajzáról szólnak. «E megjegyzés a lélekrajz mélységeibe vezetle pillantását; ezt tanulmányozta ezután Shakespeare-ben, ez vonta *Hamlethez* s maga is a szenvedély végzetes elhatalmasodását rajzolta *Buda Halálában*, a szenvedély és gyötrelmez-szülte rögeszméket balladáiban» (74).

Csak helyeselhetjük azt az eljárását is, hogy igen bőségesen idéz A. önéletrajzából és levelezéséből. Ezzel a sok jellemzően kiválogatott idézettel, ha kissé terjengősebbé válik is az elbeszélés, de közvetlenebbé és színesebbé is. Ezt elődei is megtették, de nem ilyen mértékben.

Az életrajz, mely természetesen szoros kapcsolatban van a művek méltatásával, rendkívül teljes és gazdag új részletekben. Meghatóan kedves Arany apró ajándékainak elsorolása, melyeket Ercsey Juliannának leánykorában adott (52). Ezek közt van két szerelmes vers is, melyeknek közlése — itt először — irodalmi szenzáció-számba megy, nemcsak azért, mert Aranytól eddig nem ismertünk szerelmes verset, hanem mert érdekes és új

bepillantást engednek A. mélyen érző, szemérmes lelkébe s költői fejlődése szempontjából is fontosak. — Olvasmányait részletesebben és pontosabban ismerteti (pl. 73). Érdekes és új a Kisfaludy-Társaság Évlapjai tartalmának ismertetése, melyben a társaság élénk, irányító működése tükröződik. Így világosan látjuk, hogyan ébresztgette ez a működés «a még ismeretlen költő tehetségét» (65—7). Az eddiginél élesebben világítja meg Arany és Szilágyi István viszonyát. Hírt ad A. eddig ismeretlen Lammenais-fordításáról (70). Megállapítja, hogy Karakány Jónás álnéven ő írta a *Szerelem és egyéb* c. parodisztikus rajtot (Életképek, 1848), s így most már három prózai elbeszélését ismerjük. Érdekes 1849-i élményeinek elbeszélése. Az egész életrajz bővelkedik művészien megírt részletekben, ilyenek pl. haza-vándorlása színészkedése után párhuzamba állítva a Petőfiével (46), együttléte Pápai szalontai postaexpeditorral (48), vagy a következő hangulatos rajz, melyen meglátszik a novellista-szerző művészi keze-nyoma: «Képzeljük el a kis jegyzői lakot, amint homályos téli hajnalon ablakát megfesti a lámpa világa; bent, a belső szobában még szunnyadnak a gyermekek; itt a csöndben egy férfi hajlik a zömök, rácsos íróasztal fölébe; záros fiókjában Petőfi levelei vannak rendbe rakva; lapján kinyitva Ilosvai verses krónikája; levelei között az agg hős árnya imbolyog, a szoba kitágul, Buda tornyai tűnnek elé, — míg az utcán sűrűbb lesz a fagyos rögön a járó-kelők kopogása, a jelenések szétfoszlanak, az utcaajtón egy komoly férfi lép ki, s maga elé nézve megy a községháza felé» (196).

A költő munkáit méltató részek szintén kitűnőek s a finomtollú esztetikusra és lelkiismeretes filologusra vallanak.

Amint az életrajzban nem adhatott csupa újat, méltatásaiba is belevetja az óriási Arany-kutatás eddigi eredményeit, de egyéni szint vagy művészebb formát ad a régi megállapításoknak is s új vonásokkal szövi át őket.

Hogy nem mutogat rá folytonosan a régre és a magáéra, az természetes. Igazi tudós és íróművész ezt igen ritkán teszi. Csak fiatal vagy naiv kutatók szokása, hogy apró megállapításaikat nagyképpen, nagy hangon, sokszor fontoskodó polemizálással tárják a türelmes olvasó elé, mintha mindig figyelmeztetni akarnák, hogy íme ezt meg ezt ők vették először észre.

A szerző higgadtan polemizál, ha szükséges, s tömören mondja meg a maga véleményét, egyszerűen, minden tudáskodó póz nélkül (pl. a *János vitéz* hatásáról *Toldira* 119).¹ Néha nem foglal határozott állást egy vagy más vitás kérdésben, csak regisztrálja a kutatások valószínű eredményeit.

Az *Elveszett alkotmány* fejtegetésében rámutat Schlegel elméletének és Byronnak hatására, korrajzi háttérére. Különösen sikerült benne az eposz

¹ Egyetlen kissé animózusabban polemizáló megjegyzést találtunk könyvében: «Lehr elvitatja Arany leleményétől a hírhozó lovat, mert Vörösmarty *Ősz bajnok*ában is 'átrohan egy serény lovag'; sőt a Gyulafiakra is ráismer ugyane költemény két sorában: 'A hadjáték pompájában — Két hős ifjú áll'. — Íme, a betűrágás átka!» (197). Lehrnek pedig igaza van. Az *Ősz bajnok* fontos forrása a *T. estéjének*. Lehr csak röviden mutat rá egyezéseikre, de a költemény figyelmes elolvasója még több analog vonást talál bennük. Az *Ősz bajnok*ban nemesak átrohan a budai hírvivő, hanem hosszasan szerepel s beszél Toldival. A két ifjú küzdelme az olással szintén hosszán le van írva benne. Toldi ivása, mulatása is benne van

szatirai és parodisztikus jellemvonásainak kiemelése. Ebben a fiatalkori formátlan és nehézkes műben is meglátja az értékes elemeket. Épen úgy szerető figyelemmel mutat rá A. sablonosan romantikus novelláiban az eredetiség és egyéniség nyomaira.

Toldinak több mint negyven lapot szentel. Itt megvan minden fontos tudnivaló, mely A. első remekével kapcsolatos: készülése, pompás esztetikai elemzése, mely kiemeli többek között kor- és környezetrajzának szépségét, előadását, mely «a népi mesélőé, jobban mondva annak művészi mása», verseinek muzsikáját. Szól benne Ilosvaihoz való viszonyáról, Homeros és Petőfi hatásáról, összefoglalja a Toldi-monda-kutatás minden jelentős eredményét, szól népmesei elemeiről, a történelem s a néphagyomány Toldijáról. «Toldi — úgymond — valóban a Kisfaludy-Társaság kívánságát teljesítette meg. Íme, egy mű, mely a nemzeti hagyományon épül, mégis új utat tör; a multat idézi fel, de közel hozza a jelenhez s a gyakorlatban eldönti a vitát az eposz korszerűségéről. A képzelet rémségeket hajhászó játékaik közt me egy józan költői mű, a nemes realizmus első példánya nálunk, mely, mégis merő költészet. Magyar rhythmusban zeng, mint Schedel kívánta, de el sem képzelt tökéletességgel s nyoma sincs benne a rím-szegénységnek, mellyel Erdélyi vádolta nyelvünket. Az elméletirők kívánságait látták beteljesülve, a költők a maguk törekvéseit» (134—5).

Kimutatja Erdélyi gyűjteményének hatását A. kisebb verseire, Petőfi és A. kölcsönös hatását. Egyéniségük különbségeit egy-két rokontárgyú versükkel világítja meg (172—4). Az írók és művek közötti párhuzamok ma már nem divatosak, de íme, ha elmélyedő lélekrajzoló és finomtollú művész írja, a régi forma merőben új lesz s gyönyörűséget okoz.

A *Murány ostromáért* ő sem lelkesedik nagyon, ami meglátszik méltatásán, de azért nagyobb elnézéssel és melegséggel ír róla, mint eddigi kritikussai. Nagyon értékes, amit A. első balladaszerű köteményeiről s a *Toldi estéjéről* mond. Csak egy kissé keveseljük a neki szentelt tíz lapot (a *Murány ostroma* tizenöt lapot kapott). Hadd álljon itt egy kis idézet a *T. estéjének* méltatásából is: «Ott (t. i. *Toldiban*) minden csupa ifjúsági remény, tett, küzdelem, minden a jövő felé fordul: itt őszi hervadás bújja a tájon, a lelkeken a multak terhe. Az események nemcsak egymásból folynak, hanem a lelkekből, jellemekből, jobban a lélekben történnek, az egésznek belső egysége, belső szerkezete van. A hangulatokban több az árnyalás, a szívekben többféle érzés áramlik; maga a humor, mely fél-szemmel könnyez, féllal mosolyog, összetett érzés. Más a hang is: édes szomorúság van benne, mint a visszanéző nap melegében» (202).

Budára menetele előtt, sőt még az is, hogy a nép *nevetne* Toldin, «ha dühétől nem remegne». Vör. szerint «Két hőst villámroppanással — Összemenni lát», A. szerint «Azzal egyberoppan a két erős bajnok», stb. Ezek nem lehetnek véletlen találkozások.

Itt jegyezzük meg, hogy a debreceni diákélet rajzolói között Kúthy is meg kellett volna említeni (29), s hogy Vas Gereben nem 1847-ben, hanem már 1845-ben fellépett a szépirodalomban.

Hallónak boldog estvéjét bizonyára szándékosan modernizálja *Hallónak boldog estéjévé* (194), jún. jan. h. (195).

Ismertetésünk hosszúra nyúlt, de a végén úgy látjuk, hogy mégis rövid, mert bátran írhattunk volna többet is erről a könyvről s kiemelhattük volna még több jelességét. Ez az Arany-életrajz amilyen hézagpótló, épen olyan szép és nagyértékű. Kedves meglepetés a szakemberek és a nagyközönség számára. Köszönet érte a szerzőnek és az Akadémiának. Reméljük, hogy nem kell sokáig várakoznunk folytatására és befejezésére.

SZINNYEI FERENC.

Sík Sándor: Gárdonyi, Ady, Prohászka. Lélek és forma a századforduló irodalmában. Budapest, Pallas, 1929. 8-r. 404 l.

A jeles költő egy Riedl szellemében készült iskolai irodalomtörténet és néhány kisebb cikk után most egy testes kötettel mint hivatott tudós lép az irodalomtörténet művelői sorába is. Nagy látókör és alapos tájékozottság, mélyreható tanulmányok és mélyenszántó gondolkodásmód, eredeti invenció, kiforrott ítélet és művészi kidolgozás messze kiemelik kötetét az átlag szürkeségéből, s ha véleményével nagyon sokszor nem értünk is egyet, meg kell mondanunk, hogy könyve nagyon komoly és jelentékeny munka, amelynek nem utolsó erénye, hogy érdekes is. A millenniumtól Trianonig lefolyt közel negyedszázad irodalmát mint egy törekvéseivel kiforrott egészet vizsgálja s egyöntetű jellemül új esztétikai világnézet megteremtését, új életszemléletet állapít meg, amely azonban egyéni differenciálódással alakul: az írók majd mindegyikének eleven, de saját világnézete van, amely belülről alakítja ki a megnyilatkozás egyéni formáját. Evvel az egységes nézőponttal választja ki három tanulmányának a hősét, Gárdonyit, Adyt és Prohászkat, egyrészt, mert e negyedszázad nagy írói közül ők azok, akik pályájukat befejezték; másrészt, mert szerinte «ez a három fejezi ki legeredetibben, legélesebben és legművészebben a kor magyar lelkiiségének három különböző arculatát.» Az első szempont bizonyosan Sík Sándor fölfogása szerint sem számottevő, az utóbbi megállapítása pedig nagyon merész és egyéni. Azt hiszem, sokan vagyunk, akik véleményét tiszteljük, de nem osztozunk benne. Eleve is megmondom, hogy hitetlenkedésem elsősorban Gárdonyira vonatkozik, akit jelentőség dolgában nem tudok Adyval és Prohászkával egy vonalon látni, másodsorban arra, hogy az élet és halál határpontja nem lehet olyan korlát, amely a magyar lelkiség hordozóinak sorából Gárdonyinál nagyobb tehetségeket — nem is egyet — ki-rekesszen. A könyvnek ezt a szerkezeti egységét tehát kissé erőtetetlnek, mesterkéltnek látom, amely azonban nem esik a három önálló tanulmány rovására — annál kevésbé, mert erősebb egységgé fűzi őket Sík Sándor egyéniségének ereje és módszerének művészete.

A Gárdonyiról szóló módszeres, szép tanulmánynak alapvető hibája, hogy nem érezzük ki egész igazát: szerény véleményem szerint Gárdonyi nem a szó szerint *legnagyobbak* közül való; a befejezésben ugyan Sík Sándor is ilyen árnyalatát adja képének, a részletekben azonban kissé messze megy. Meggyőződésem szerint Gárdonyiban katolikum nincs; még csak vallásosságnak, még csak Istenhitnek sem lehet hitét nevezni: «harmonikus világnézete» nem alakulhatott «eleven hitből», igazi megnyugvás vagy harmónia nincsen sem egyéniségében, sem munkáiban. A rajongás és szeretet

túlzása, hogy *Az én falum* egyik idézett kis részleténél szebbet, igazabbat magyarabban nem lehet elképzelni: hogy — Oláh Gáborral — «magyar, mint Arany Jánoson kívül *senki más.*» Több igaz van abban, amit Gárdonyi képzeletéről, természetérzékéről, szimbolikájáról ír: a lírai életérzés, a realiztikus szemlélet, a panteizmushoz közelálló természetelés vegyülését jellemzően állapítja meg. Egészében a *naïv realizmust* jelöli meg Gárdonyi irányául, és ez rendkívül találó. Ez teszi plasztikussá, amit emberábrázolásáról — alakjairól, jellemeiről — mond. És nagyon helyes, amit stílusáról megállapít: helyenkint erő van Gárdonyi előadásában, magyarossága azonban túlságosan tudatos, épen ezért gyakran tudákosan modorossá válik. A Gárdonyi-tanulmányról úgy foglalhatnám össze véleményemet, hogy sok mélyenjáró és találó vonással (valamennyire nem terjeszkedem ki) egészében túlbecsülése Gárdonyinak: túlbecsülése jelentőségének — ez a nagyobbik hibája — és túlbecsülése egyéniségének és tehetségének; ez a kisebbik hiba, mert érezni, hogy itt Sík Sándor a maga szubjektív fölfogásával és nagy szeretetével sugározza be Gárdonyi képét: sok szép vonás csak Sík Sándorból vetődik Gárdonyira, Sík Sándoron át él benne.

A munka dereka és legterjedelmesebb része Ady Endrével foglalkozik. Adynak az elmúlt negyedszázadban való nagy jelentőségét és hatását senki sem vonja kétségbe. A kor lelkületének egyik arcát kétségtelenül híven fejezi ki Ady, méltán kerül a könyv célkitűzésének középpontjába. Az Ady-problémának Sík Sándor avval a komoly elgondolással próbálja megoldását adni, amely az egész kötetet jellemzi. Ady származásából indul ki: magyarságából — Európa-látta, erdélyi (partiumi) magyarságából — kálvinizmusából, kismemesi származásából; keresi az élet alapvető élményeinek reá való hatását: Nagyvárad, Léda, Páris s a költői érvényesülésért való harc az állomásai. Ez a harc és a magyarságban való csalódása fordította el Sík szerint Adyt s állította szembe a történelmi magyarsággal. Alapelemeiül a dekadencia és az öserő, a dac alakultak ki, s e kettő mutatkozik meg költészetében. Ezek ellentétében látja Ady tragikumát, amely Adyban lassankint a magyar tragikum kétségbejítő öntudatává lesz. «A tragikus Én lírája» ez, amely a költő kettős természetének disszonanciájából fakadt, de amelyről Sík is megállapítja, hogy beteg tragikum és belső tisztulás nélkül való, tükre egy beteg kornak s egy szétépett lelkű generációnak. — Ez a lölépítés is mesteri. A tragikus lírában meglátja egy beteg ember halálos vergődését, «amely csak azért nem mindenestül undorító, mert halálosan komoly, gyötrelmes és végzetes.» Ennek a vonaglásnak, kinnak erővel teljes megnyilatkozása az én-költészetnek az a tetőpontja, amelyre Ady eljutott. Ez a költészet tökéletes dekadencia, a «magyar tragikumon» kívül minden vonása megmagyarázható a dekadencia lélektanából. Talán csak ez a magyar tragikum az, amelynek magyarságát és értékét Sík Sándor túlozza. (Csakugyan leg-hívebb és legmegkapóbb képe-e pl. a sírvigadásnak az a két strófa, amelyet a 180. l. idéz?) A látszólag objektív képen a belemelegedés, az átélés ereje, heve áttör néhol: objektív ítéleteken, helyes szemléleten túl ezért rá ki a szerzőnek sok felsőfokú kifejezése. Elfogadja Adyt, amint van; megmagyarázza Ady dekadenciájából, kiemeli formateremtő jelentőségét, termékenyítő erejét, de lelkiségében nemcsak egy kor képét látja, hanem magában

e lelkületben is több értéket lát, mint kellene. A lélek gazdagságában csak úgy nincs kétség, mint Ady genialitásában: de ez a gazdagság javarészt romboló hatású is — hogy ezt Sík nem domborítja ki, nagy része objektivitásának. Nincs Adyról tanulmány, amely művészibben rajzolná a dekadencia megnyilatkozását, amely helyesebben állítaná be Ady kortjellemző jelentőségét, alaposabban világítana be lelkivilágába: objektivitása azonban csak idáig terjed — a legobjektívebb álláspontra, amely nemcsak a termékenyítő, hanem a romboló hatást is kielezi, már nem terjed ki.

A tanulmány másik része a formával foglalkozik. Művészi munka az a rész, amely a lírai kompozícióról — a drámai szerkesztésmódról — szól. Belső formájáról megállapítja, hogy az nem a francia dekadencia hatása, adottsága megvolt, a francia hatás csak öntudatosá tette. Elemzi képzeletét, stílusának kettősségét — szimbolizmusát és szuggesztív erejű kijelentő stílusát — s merész munkával Ady ritmikáját is megpróbálja — sok kísérlet után — újból magyarázni egy (jambikus, trochaikus vagy magyaros) alapritmusnak öntudatos modulációjával, amely lassankint ritmuskeveréssé fejlődik; zeneiségét is művészettel próbálja megsejteni, de arra az eredményre jut, hogy a művészi alkotás végelemzésben titok; a zeneiség lényege is az. — A tanulmány befejező összefoglalása a részletekből nem következő apotheosis. Ennél a tanulmánynál is Sík Sándor és nem hőse művészetét méltányoljuk elsősorban: képeinek megkapó színe, elrendezése, megvilágítása van; vonalai élesek — de szeretetből helyenkint elrajzolja őket. Sok bennük a retusáló szépítés.

Sík Sándor művészetének telje a könyv utolsó része. Ez a harmadik tanulmány, Prohászkaról, már azért is nevezetes, mert ennek a hatalmas génie-nek első tudományos és méltó értékelése. A katolikus tradíciónak és a huszadik század eleven, egész kultúrájának csudálatos harmóniáját mutatja meg benne, amellyel kibékítő feleletet adott korának legégetőbb problémáira. Költői géniuszán, apostoli hivatásán túl miszticizmusának intuícijára, Istenlátásának, a végtelenségnek személyességére: az Istennel való érintkezés, a vele való egyesülés mélységeire mesterien mutat rá Prohászkaiban. Rámutat katolikumának lelkiformájára (katolikus=egyetemes), s ezen belül munkáiban a nemzeti gondolatra, magyarságára. Alapvető műformájának művei sajátos, egységes belső formájának a lírikumot tartja. Itt is kiterjeszkedik hőse képzeletének elemzésére, stílusának méltatására, végül irodalomtörténeti jelentőségének megállapítására: Prohászka egyrészt a gondolati szépprózának új formát és stílust adott, másrészt a misztikát a magyar irodalomba beojoztotta, a magyar költészetnek alkatrészévé avatta. — Mondanom sem kell, hogy ez a harmadik tanulmány a legharmonikusabb, legszebb része Sík Sándor könyvének. Meleg és lendületes, mély és igaz; méltó tárgyához.

Sík Sándor könyvét úgy tesszük le, hogy nagy élmények egész során vezetett át. Ez a könyv a költő, tudós és művész munkája, hatalmas teljesítmény. Nagy erények nagy hibákkal párosulva jelennek meg benne. Ismétlem, sok mindenben és pedig súlyos megállapításokban, ítéletekben nem értünk egyet vele. De ez a véleményünk nem ronthatja le az összbenyomás erejét: a három tanulmány heterogén mozzanataival is egységes, mert az író egyénisége erőteljesen hatja át minden részletét.

GÁLOS REZSŐ.

Dr. Rácz Lajos: Irodalmunk «nemzetietlen korának» okai. Az Országos Református Tanáregyesület 1927—28-ik évi Évkönyvében. Debrecen, 39 l.

A tanulmány, melyet az író az O. R. T. E. tavalyi, budapesti közgyűlésén olvasott föl, két kérdésre kíván feleletet adni. Először arra: hogy mi vetkőztette ki a XVIII-ik század magyarjait nemzeti nyelvéből és érzéséből; azután — emezzel mindig kapcsolatban — arra: hogy mi okozta ugyanakkor irodalmunk meglepő hanyatlását, csaknem teljes elnemzetiellenedését? Első lépésül a kor ma is divatos elnevezéseit veszi vizsgálat alá s nincs meglepődve már a címeikbe rejtett magyarózkodásokkal sem, mert a «nemzeti szellem elernyedése» vagy «kifáradása», «pihenése vagy szunynyadása» nem az élénk tárt lelki folyamatok eredményei. S ha még faji erőnkkel — mondja — az évtizedes harcok után ez történt volna is, hogy kifáradt, elernyedt, a közélet hanyatlása nem okvetlenül vonja maga után az irodalom elnémulását. Példa rá, csak multunk körében maradvá: a XVI-ik században a Mohács utáni idők, a XVII-ikben a kuruc háborúk, a XIX-ikben a Bach-korszak, napjainkban meg az idegen uralom alá került Erdély ugyancsak pezsgő irodalma. Ezekben a nemzeti közélet elfojtása, lám, nem járt együtt a literatura haldoklásával, sőt az amonnan leszorított energiák még fokozottabban keresnek érvényesülést ezen a téren. Szóval XVIII. századi egyetemes és rendkívüli dekadenciánk magyarázata a tanulmány szerint a következő: «Az erdélyi, nemzeti fejedelemség megszűnése; a bécsi udvartól alkalmazott erőszakos, germanizáló politika, amely addig is, míg a német nyelv használatát minden téren teljesen keresztül nem vihette, a magyar nyelv legázolázásával az állami életben a latint tette hivatalos nyelvvé; a róm. kath. egyház előtt nem kedvező könyvek kinyomásának vagy országba behozatalának eltiltása, illetőleg elkobzása; a protestáns iskolák megszüntetése, lefokozása, a prot. diákok külföldi tanulmányozásának megszorítása, tehát a magyar irodalom korábbi főművelői: a prot. papok és tanárok irodalmi munkásságának guzsbakötése, elfojtása; a latin nyelv kultusza a főpapok és jezsuiták részéről, a francia és német nyelv kultusza a bécsi udvarba sereglő fő- és középnemesség részéről.» (31. l.) Mindezt külön — hét — fejezetben igyekszik széles és éles politikai, jogi és művelődéstörténeti okfejtéssel valószínűvé tenni, amelyben saját vallo-másaként «első kalauzai és útmutatói mind tiszteletreméltó katolikus írók és tudósok (Márki, Grünwald, Fináczy, Takács) művei voltak, s nincs olyan állítása, amelyet egykorú vagy későbbi forrás tekintélyével támogatni ne tudna.» Valóban, fejtegetései mindvégig a nemzeti élet gyökerei körül járnak s oly író tollát mutatják, aki «elfogultság, felekezeti vagy politikai tendencia nélkül» az eddig leplezett vagy szépített történeti okok nyílt fölfejtésére törekszik.

Különösen markáns részletei: a végbeli magyar katonaság sorsáról (7. l.); a Ratio Educationis és a Neoaquistica Commissio hatásáról (11. l.); a nemzeti nyelv és érzés szisztematikus üldözéséről (13. l.); néhány kat. főpap, főúr s a poszonyi cenzurának még az udvarét is túlszárnyaló buzgalmáról (15—17. l.); a protestáns szellem és a magyar könyvek gátlásáról (30. l.); végül a magyar nyomtatványok nyolc-tíz éves statisztikájáról (32. l.) írottak. Mindezek egyszerűen elmondva is megokolnák, hogy mért

hanyagolt alá állami, társadalmi, szellemi életünk oly mélyen s mért hallgatott el a magyar lant, a tudomány és szépirodalmak arany századában oly hosszan, amelyhez foghatót akkor — a balkáni államokról nem szólva — talán seholsem találunk. Mert voltak, voltak bizonyos kóros jelenségek a francia szellem uralma miatt más, nagyobb nemzet (a német, angol, spanyol stb.) irodalmában is, volt, hogy a névnél maradjunk bizonyos «nemzetietlen korszak», itt-ott saját uralkodóiktól is támogatva néhány kisebb, például a dán és holland literatúrában is, de mindenütt mint *átfutó és önkéntes* divat, amely amíg a hazainál magasabb műveltséget kínált, a nemzeti élet uralmát megingatni seholsem merte. Ám ép ez a pont az, ahol szívesen vettük volna, ha e derék tanulmány a század kozmopolita szellemére és fejedelmi abszolutizmusára is vet egy-két összehasonlító tekintetet, mert e nélkül — legyünk igazságosak — sem a bécsi törekvéseket, sem a mi hanyatlásunk okait egymagukban pusztán meg nem érthetjük. És még egyet: ha eredményeit önálló alakban is közléteszi, hangját pedig egy kissé értekezőbbé hangolja, hiszen igazságai úgy sem alkalmiak és részlegesek, hanem Mohács utáni multunk egyetemes érvényű igazságai.

PAP KÁROLY.

Gáspár Margit: Csiky Gergely és a franciák. Debrecen, 1928. 57 l.

Gáspár Margit értekezésében van több illusztráció, s az egyik igen meglepő: egy kedves öregasszony előtt egy fiatal ember és egy fiatal leány térdelnek s nagy szeretettel kapcsolódnak egymáshoz; mellettük egy idősebb úr áll, s a falról egy fiatal tiszt képe tekint reájuk. Ki nem ismerne ebben a képben az első pillantásra is Csiky *Nagymamájának* záró jelenetére? Csak-hogy ez a kép nem a magyar dráma valamelyik előadásáról készült, hanem sokkal régibb: a francia Scribe összes műveinek 1840-iki kiadásából való s egy hasonlóképen *Grand' mère* című vígjátékot illusztrál. Nem nyilvánvaló-e, hogy Csiky a francia dráma alapján írta a magáét? A szerző valóban így gondolja, s meg is próbálja igazolni: párhuzamba állítja a két dráma szereplőit, meséjét, jeleneteit, párbeszédeit, s az egyezések szapora fölvonultatásával azt a hitet kelti az olvasóban, hogy a *Nagymama* pusztá variációja Scribe *Grand' mère*-ének.

Mélyebbre nézve azonban a szerző tudományos műhelyébe, észreveszszük, hogy ott nincs minden rendben. A két mese nem igen vág össze, s az egyező mozzanatok jórésze nem Scribe darabjára utal, hanem hol a *Mam'zelle Nitouche*-ra, hol a *Mousquetaires au couvent*-ra vagy éppen Sardou *Ganaches*-ára — a *Nagymama* tehát nem másolat, hanem afféle mozaik. De az egyezések is különösek. A *Ganaches* öreg hercege Marguerite vonásaiban a leány édes anyjáiéra ismer s így kiált föl: «Attendez! Ces yeux, ce regard! C'est l'enfant de Madeleine!» Aztán így folytatja: «Embrassez-moi, ma fille!» — s a leány fölkiált: «Ah! mon père!» A *Nagymama* „teljesen megegyező” jelenete pedig: «Szerémi grófné merően figyelni a leányt, aztán¹ így szól

¹ A «merően figyelés» és az «aztán» a szerző leleménye, hogy hasonlóvá tegye a két eltérő jelenetet. Csiky grófnéja *rögtön* odainti a belépő leányt, akiről *tudja*, hogy az unokája, s *azonnal* megszólítja. Hasonlóan ügyes, de

hozzá: „Jer közelebb gyermekem. Még közelebb. Egészen hozzám... Igy... Tudod ki vagyok én?” és a jelenet Márta boldog felkiáltásával végződik: „Hiszen akkor én nem vagyok árva! Nagymama! Nagymama!” Hol itt a „teljes egyezés”? A másik állítólagos egyezés még különösebb. «Marguerite elájul, a belépő marquis azt mondja Marcelnek: „Je vous croyais un galant homme!” Ez a gesztus [megtetszett Csikynek és a „Nagymamá”-ban Ernő így szól Kálmánhoz: „Mikor egy nő azt kiáltja: Hagyjon el! a lovagias férfi (*galant homme!*)² nem erőszakoskodik többé.”] Ezt a szólamot, amely egyébként is egészen másként cseng, mint a francia ifjúé, Csikynek Sardoutól kellett tanulnia? Ha ez is egyezés, akkor sokkal inkább vádolhatnók Sardout, hogy ő meg Arany Jánost lopta meg: Marguerite fölszólítását Piroskától leste el, aki a *Toldi szerelmében* az őt ostromló Miklósnak így könyörög: «Becsületét véd meg, oh *lovag*, egy nőnek!»

És most térjünk vissza ahhoz a bizonyos képhez. Vegyük azt is pontosabban szemügyre. Meglepő fölfödözést teszünk. Ez a kép valóban tükrözi a *Nagymama* szellemét — de Csiky vígjátékában egyetlen jelenet sines, amelynek fotográfiája lehetne! Az egyezés ezen a ponton is csak látszólagos! Ránk nézve mégis fontos: szimbolikus jelentősége van. Rávilágít arra a mesterkedésre, amellyel a szerző értekezésében dolgozott. Csakhogy ez a szimbólum nem ad hű képet eljárásáról. Azok a szálak ugyanis, amelyekkel Csiky egy-egy drámáját hozza akárja fűzni a francia irodalomhoz, sokkal vékonyabbak, mint a *Nagymamát* a *Grand' mère*-hez fűzők, s ha hozzájuk nyúlunk, menten elszakadnak!

Hogy Csiky drámaköltészete nemcsak érintkezik a francia dráma-irodalommal, hanem annak a világában mozog s jórészt onnan sarjadt ki, az közismert, noha ez a tanítás tudományosan megalapozva mindmáig nincs³. Kimutatni, mit köszön a magyar író mestereinek, méltó föladat, de azzal a módszerrel, amellyel Gáspár Margit hozzáfogott, megnyugtató eredményre nem lehet jutni. Gáspár Margit, kezdő létére, szép tájékozottsággal bírván a mult század második felének francia drámairodalmában, megkereste benne azt a drámát — vagy drámákat — amelyeknek cselekvénye legjobban hasonlít Csiky valamelyik drámájához; azután elmondja röviden meséjét és egyenlőségi jellel hozzáfűzi a magyar drámáét. De nemcsak azt nem vizsgálja, van-e genetikai kapcsolat a két mű között, hanem még azt sem, vajon megáll-e az azonosítása — így aztán habozás nélkül azonosít olyan messze kerülő drámákat, mint a *Proletárok* és Durieu *Question d'argent*-ja, a *Kaviár* és Labiche *Voyage de M. Perrichon*-ja, *Cecil házassága* és Augier, *Le gendre de Monsieur Poirier*-je, a *Buborékok* és Labiche *La poudre aux*

meg nem engedett fogással akar rokonságot teremteni a szerző Dumas *Francillonja* és Csiky *Divatképei* közé. Azt mondja, hogy a francia drámában Pinguet, a közjegyző segédje, eldicsekszik a férjnek, hogy felesége az övé (igy! stil!) s erre Francillon leleplezi Pinguet-t. Pinguet épen nem dicsekszik azzal, hogy Francillon az övé volt, Francillon nem is leplezi le — mindez pusztán az értekező fantáziájának terméke, Dumas egészen másként adja.

² A kiemelés magától Gáspár Margittól való!

³ Egyet-mást megtett ebben az irányban Volenszky Béla *Csiky Gergely társadalmi drámái* c. dolgozatában. (Bpest, 1927.)

yeux-je, sőt attól sem riad vissza, hogy Csikynek egy *tragédiáját*, a *Vasembert*, Feuillet-nek egy *vígjátékából* származtassa. A kritikátlan azonosítás után következik a második, még módszertelenebb lépés: kikeresi azokat a mese-elemeket, helyzeteket, jeleneteket, emberi típusokat, sőt még pusztá neveket is, amelyek egyeznek vagy hasonlítanak Csiky drámáiban és a gazdag francia irodalom valamelyik drámájában¹ — nem abban, amelyet Csiky, állítása szerint, mintául vett! — és rámutat az idegen drámára, mint Csiky másik forrására. Százával állapít meg ilyen kapcsolatot, akárhány magyar drámánál három-négy francia drámából idézve a párhuzamokat, s nem gondolja meg, hogy itt nem átvételre, idegen indítékok fölhasználására kell gyanakodnunk, hanem a legrosszabb esetben visszaemlékezésekre, a magyar költő tudatában lappangva élő emlékekre, vagy épen olyan véletlen találkozásokra, amilyeneket eléggé megmagyaráz az, hogy az élet helyzeteinek, a társadalmi és lélektani problémáknak s az emberi típusoknak száma aránylag korlátolt. A legbonyolultabb cselekvény is kevészámú indítékból szövődik össze, s ezek más-más kapcsolatban számtalanszor szerepeltek más költők műveiben — mert visszavezethetők egyszerű emberi nyilvánulásokra. Az átvétel igazi kritériuma az indítékoknak egymástól előidézett sora — s ezt a szerzőnek Csiky drámáira vonatkozólag alig sikerült meggyőzően igazolnia. Ezzel az eljárással minden drámát vissza lehet vezetni állítólagos 'forrásaira' — tudományos értéke azonban az ilyen egyeztetéseknek nincs.

A szerző az utolsó mondatában megállapításait pusztán «lehetőségek»-nek kívánja tekinteni, nem pedig kétségtelen tényeknek. Igen helyesen. De akkor milyen jogon mondja egy lappal előbb, hogy Csiky minden jelentékeny drámájának «cselekvényét francia írótól kölcsönözte». Ennél a teljesen alaptalan és egészen igazságtalan ítéletnél mennyivel objektívebb a Csikyről elmondott francia ítélet, Paul Bert de la Brussière-nek tudományosan fogalmazott megállapítása: «Le calvaire que la Blanchette de M. Brioux a dû monter lorsqu'elle a voulu gagner honnêtement son pain, fut raconté par Tekla *plusieurs années auparavant* sur le théâtre hongrois.» (*Notices sur Grégoire Csiky*, a *Déclassés* előszavában, 1882.)

A dolgozat legnagyobb érdeme, hogy a *Függelékében* összeállítja azoknak a francia drámáknak jegyzékét, a melyeket Csiky párizsi tartózkodása alatt (1878. XII. 7.—1879. IV. 19.) az ottani színházakban előadtak. Jórészüket bizonyára látta is, de erről, sajnos, följegyzések nem maradtak.

CÁSZÁR ELEMÉR.

¹ Ilyen egyeztetései is vannak: A *Benoiton-családban* «Igen elegáns nyaraló butorzat», a *Stomfay-családban* «Fényűző butorzat.»